

MARTINUS NIJHOFF PRIJS 1992

JURYRAPPORT

W.L. IDEMA

PRINS BERNHARD FONDS

Juryrapport W.L. Idema

Bij het inventariseren van de mogelijke kandidaten voor de Martinus Nijhoff Prijs 1992 was het de jury al meteen duidelijk dat Wilt Idema met zijn Spiegel van de Klassieke Chinese Poëzie een zware kandidaat was. Een boekwerk met vertalingen van ruim duizend gedichten uit het Chinees, die ook nog eens een tijdsspanne van bijna 3000 jaar omvatten is een publikatie waar de Martinus Nijhoffjury niet omheen kan.

De oudste gedichten in De Spiegel dateren uit de 10e eeuw voor Christus, de meest recente uit de 19e eeuw - en daarmee geeft de bundel een indrukwekkend beeld van de verscheidenheid en weidsheid van de Chinese poëzie. Bovendien is de selectie van dien aard dat thema's en genres in de Chinese poëzie die door de eeuwen heen van belang bleven van vele kanten worden belicht.

De chronologisch opgenomen gedichten zijn verdeeld in zeven "hoofdstukken", die even zovele periodes in de klassieke Chinese poëzie omvatten. Elk hoofdstuk begint met een korte, zeer gedegen inleiding over de karakteristieke aspecten van de betreffende periode. De verklarende aantekeningen bij de gedichten zijn bewust summier gehouden, maar zijn zeer to the point.

De keuze van de gedichten werd, zoals de vertaler in zijn inleiding aangeeft, niet alleen bepaald door een persoonlijke voorkeur of de gedachten aan wat aan de Nederlandse lezer zou appelleren, maar is in de eerste plaats bedoeld om een indruk te geven van het gehele spectrum van de Chinese poëzie. Dus zijn ook genres opgenomen die in de Westerse poëzie niet bestaan en die de Westerse lezer dan ook wellicht niet meteen zullen aanspreken. "Wanneer het ons ernst is met de behoefte een andere traditie te willen leren kennen," schrijft de vertaler, "kunnen we ons niet beperken tot die elementen die direct weerklank bij ons vinden. De zin van de studie van een andere cultuur, van een andere dichtkunst, is naar mijn overtuiging nu juist daarin gelegen dat zij ons dwingt kennis te nemen van werken die niet direct in alle opzichten aan onze sensibiliteit beantwoorden, zodat we ons moeten afvragen waarom deze werken in die andere cultuur dan wel zo hoog worden gewaardeerd. /.../ De zin van vertalingen ligt voor mij niet in de bevestiging van de eigen culturele traditie, maar in de doorbreking daarvan."

Omdat in de poëzie over het algemeen wordt gestreefd naar een maximale expressie met een minimum aan taalmiddelen staat de poëzievertaler voor een bijna onmogelijke opgave. Hij moet immers niet alleen recht doen aan de inhoud van het gedicht, maar ook aan de vorm waarin het is gegoten, aan de klank en het ritme. Vaak zal het onmogelijk zijn zowel inhoud als vorm adequaat in de eigen taal om te zetten en zal de vertaler moeten kiezen tussen handhaving van het eerste ten koste van bijvoorbeeld klank en ritme, of hij zal besluiten iets van de inhoud op te offeren ten gunste van de eufonische aspecten.

Hoe verder taal, cultuur en poëtische traditie van het origineel afstaan van die van de vertaler, des te meer zal ook de vertaling van bijvoorbeeld de beelden problemen oproepen.

Wilt Idema heeft gekozen voor een vertaling die wat inhoud en stijl betreft getrouw is aan het origineel en heeft bewust afgezien van stilistische verfraaiingen. ("Ik heb nooit getracht van het Chinese origineel een Nederlands gedicht te maken - voor het schrijven van Nederlandse poëzie hebben we genoeg goede Nederlandse dichters.") Soms leidt dit tot regels die voor de Nederlandse lezer ondoorgrondelijk zijn, bijvoorbeeld regel 2 in strofe 5 van het gedicht "Zij schonk het leven" uit de GROTE LOF- EN KLAAGZANGEN: "De wijze van verbouwen van Heer Gierst/Bezate de weg van ondersteuning:/Hij wiede eerst het welig onkruid/en plantte dan de gele rijkdom." Hij bezate de weg van ondersteuning?? Of de laatste strofe van het "Dicht van de oehoe" van JIA YI, een gedicht over de houding die een wijs mens aanneemt tegenover het leven: "Hij acht zichzelf niet kostbaar omdat hij leeft,/ hij voedt de leegte en drijft./ De mens van deugd heeft geen bindingen,/ hij kent het lot en zorgt niet./ Kleine zaken, onbeduidende rommel-/ ze zijn het niet waard daarover te twijfelen!" Bij "hij voedt de leegte en drijft" zal de Nederlandse lezer zich nog wel iets kunnen voorstellen, maar kan hij "hij kent het lot en zorgt niet" interpreteren als "hij legt zich neer bij het onvermijdelijke"? Een laatste voorbeeld: "Het bidden om regen beschouwend" van LI YUE : "De moerbeitakken zonder blad, de rook slaat van de grond/ En voor de watertempel noot een schrille fluit de draak./ In rode huizingen alom kijkt men naar zang en dans/ En is bevreesd dat lenteregen pijp en snaar verstomt." De draak wordt in een noot verklaard als vruchtbaarheidsgod die in het bijzonder verantwoordelijk is voor het verzorgen van de regenval, maar kan de Nederlandse lezer uit de laatste twee regels opmaken dat hiermee bedoeld wordt op de rijken die genieten van de voorstellingen die de armen laten houden in de tempels om bij de goden regen af te smeken?

Nu de eerste voorbeelden zijn gegeven lijkt dit het goede moment om te benadrukken dat niemand in de jury ook maar enigszins deskundig is op het gebied van het Chinees. Voor commentaar ten aanzien van de getrouwheid aan het Chinees origineel en de specifiek Chinese connotaties van sommige woorden en beelden waren wij dus geheel afhankelijk van de rapporten van de door ons geraadpleegde experts. Dit is natuurlijk een handicap, maar het zou ons inziens niet juist zijn alleen vertalingen voor de Martinus Nijhoff Prijs in aanmerking te laten komen waarvan de equivalentie tussen origineel en vertaling door de jury zelf kan worden beoordeeld.

De vertaler ziet dus, zoals gezegd, op vele plaatsen af van een verklarende toevoeging voor de Nederlandse lezer om zo dicht mogelijk bij de originele tekst te blijven. Gezien de structuur van het Nederlands, dat over het algemeen een strakker verband tussen zinsdelen vereist dan het Chinees, kon hij de Chinese constructie natuurlijk lang niet altijd letterlijk volgen. Zo moeten in het Nederlands lidwoorden en hulpwerkwoorden ter aanduiding van de tijden worden toegevoegd.

Vaak zal ook een causale samenhang die voor de Chinese lezer impliciet duidelijk is in het Nederlands moeten worden geëxpliciteerd. In "Ten afscheid van Yuan Er", bijvoorbeeld, luidt regel 2 in de vertaling: "De herberg wordt omsloten door het frisse groen der wilgen", terwijl de Chinese tekst letterlijk zegt: "Gastenherberg groen groen, wilgenkleuren nieuw".

Op andere plaatsen, waar een letterlijke vertaling geen interpretatieproblemen oplevert voor de Nederlander, geeft de vertaler het origineel getrouw weer. In het gedicht "Maannacht" van DU FU bijvoorbeeld, waarin de dichter 's nachts denkt aan zijn gezin waarvan hij gescheiden is, aan zijn vrouw, die ver weg, alleen, dezelfde maan ziet als hij: "Geurige nevels - wolkenwring doorweekt, / Een klare luister - jade armen koud."

Aan de tot dusverre gegeven voorbeelden zal de oplettende luisteraar al hebben gemerkt dat de Nederlands vertaling metrisch is. De Chinese poëzie is niet metrisch, maar syllabisch: ieder gedicht bestaat uit regels met een bepaald aantal lettergrepen, die overigens niet zelden ieder een woord vormen. Door de noodzakelijke toevoegingen van lidwoorden e.d. in het Nederlands worden de regels langer, waarmee een deel van het effect van het oorspronkelijke gedicht verloren gaat. In zijn voorwoord vermeldt de vertaler nadrukkelijk dat hij bewust heeft afgezien van toevoegingen ter compensatie van een verlies aan zeggingskracht van het origineel. Toch vermoeden wij dat hij niet alleen heeft gekozen voor een metrische vertaling omdat die aansluit bij de Nederlandse traditie, maar ook om het verlies aan bondigheid en dat van het rijm te compenseren. De klassieke Chinese poëzie rijmt namelijk niet alleen, maar dezelfde rijmklank wordt bovendien vaak meerdere malen herhaald. Wil een vertaler dit rijm in de Nederlandse versie handhaven, dan zal dit onvermijdelijk ten koste gaan van de getrouwheid in de weergave van de inhoud. En die getrouwe weergave van de inhoud was nu juist het streven van de vertaler.

Aan de verschillen in stijl en taalgebruik van de verschillende dichters in de verschillende perioden is grote aandacht besteed: de vertalingen van de oudste gedichten kenmerken zich bijvoorbeeld door archaisch woordgebruik. We kunnen hier het in bepaalde kringen inmiddels al spreekwoordelijke "deemsteren" noemen in de regel "Terwijl we spreken deemstert de rivier". Ook heeft de vertaler grote zorg besteed aan een adequate verwoording van verwijzingen in gedichten naar veel oudere poëzie. Wanneer het gedichten betreft die in De Spiegel zijn opgenomen heeft hij er ook zorg voor gedragen dat ze voor de lezer te herkennen zijn. In een gedicht uit ca. 1100 lezen we bijvoorbeeld: "Een mens moet willen leven als een held. Zo wordt hij na zijn dood een heer der schimmen". De lezer die het boek aandachtig in chronologische volgorde heeft gelezen zal daarbij ogenblikkelijk denken aan de slotwoorden van het gedicht "De voor het vaderland gevallenen" van ca. 1400 jaar eerder: "Door de dood van het lijf werd de geest wonderdadig: zielen zo dapper - de helden der schimmen!"

Zoals de vertaler in zijn voorwoord zelf ook al aangeeft kleeft er een bezwaar aan het door één persoon vertalen van zovele stemmen, die ook nog eens spreken met vele eeuwen tussenruimte. De diversiteit in het taalgebruik van vele tientallen dichters, van dichters uit 1000 voor Christus en dichters uit 1800 na Christus, kan door één persoon nauwelijks worden geëvenaard. De vertaler geeft dit volmondig toe, maar wijst erop dat juist omdat alle teksten door één persoon zijn vertaald, de vertalingen in ieder geval consequent zijn: meerdere malen voorkomende stijlfiguren zijn steeds identiek vertaald, gedichten die in het origineel dezelfde vorm hebben, hebben die ook in de vertaling, toespelingen in de gedichten op oudere literatuur zijn, als het gaat om in de bundel opgenomen gedichten, veelal weergegeven in de vorm waarin ze ook in de vertaling voorkomen. Een enkele keer is dit overigens niet het geval: van LIU LING, een dichter uit de derde eeuw is opgenomen het "Lofgedicht op de deugd van de wijn", maar in het gedicht van LI HE uit de 7e/8e eeuw "Bij het aanbieden van wijn", lezen we in de laatste regels "Ik spoor u aan: blijf heel de dag bezopen, zat en dronken - Geen wijn komt naar het graf van zelfs de grootste drinkebroer!" Het origineel noemt hier de naam van LIU LING, die door de Chinese lezer ogenblikkelijk wordt geassocieerd met een spreekwoordelijke alcoholconsumptie. Ter wille van het effect op de Nederlandse lezer heeft de vertaler hier, naar ons idee terecht, gekozen voor de formulering "de grootste drinkebroer".

"Weliswaar zijn de onderlinge verschillen tussen genres en individuele auteurs onvermijdelijk sterk afgezwakt", schrijft de vertaler in zijn voorwoord, "maar de nog herkenbare verschillen in stijl en thematiek zijn die van het origineel, omdat alle teksten op overeenkomstige wijze zijn vervormd".

Natuurlijk kan tegen het bovenstaande worden ingebracht dat het betrekken van meerdere vertalers bij deze bundel de omvang van het gebruikte lexicon zou hebben vergroot en het Nederlands gevarieerder zou zijn geweest dan nu het geval is. Ook de met grote consequentie gevolgde keuze voor metrische vertalingen zal voor sommigen reden tot kritiek zijn: die leidt immers tot een overall aanwezige, vrijwel identieke cadans, en beperkt de vertaler aanzienlijk in zijn woordkeuze en keuze van woordcombinaties.

Hoewel deze bezwaren zeker reëel zijn, was de jury unaniem van mening dat Wilt Idema's vertalingen uit de klassieke Chinese poëzie, met de in 1991 verschenen Spiegel van de Klassieke Chinese Poëzie als hoogtepunt, de Martinus Nijhoff Prijs 1992 verdient. Naar onze mening is hier sprake van een uitzonderlijke vertaalprestatie waarmee tevens een imposant deel van de klassieke Chinese poëzie toegankelijk is gemaakt voor de Nederlandse lezer. Dat de bundel door het Nederlandse publiek wordt gewaardeerd blijkt uit het feit dat inmiddels al de derde druk van De Spiegel is verschenen.

Overigens beperkt Wilt Idema's bijdrage aan de Nederlandse cultuur zich niet alleen tot zijn vertalingen van Chinese poëzie en Chinees proza, al jaren lang stimuleert hij andere vertalers uit het Chinees en biedt hulp en steun aan aankomende vertalers.

Zeer vele gedichten in De Spiegel overbruggen de afstand in tijd en cultuur zonder enig probleem dankzij de simpele directheid waarmee de emoties onder woorden zijn gebracht. Het leek ons aardig dit juryrapport af te sluiten met een voorbeeld. Wij hebben daarvoor het eerste van de vier in de bundel opgenomen "Goudklokje-gedichten" van BAI JUYI uit ca. 800 gekozen: "Bij de verjaardag van Goudklokje". Het is niet een van de gedichten die door onze rapporteurs onder de loupe genomen is, wij weten dan ook niets van de letterlijke Chinese tekst. Wij hebben het alleen gekozen omdat wij de "Goudklokje-cyclus" in de vertaling prachtig en ontroerend vinden. (Om een indruk te krijgen van de overheersende emotie in de vier gedichten te zamen is het wellicht nuttig om te weten dat het tweede gedicht als titel heeft: "Bij de dood van Goudklokje tijdens mijn ziekte")

Ik was al bijna veertig jaar geworden
En kreeg een dochttertje: Goudklokje heet ze.
Vandaag is het een jaar sinds haar geboorte,
Ze gaat al zitten maar ze praat nog niet.

Helaas, ik mis het wezen van de wijze
En kan me niet verhinderen van haar te houden.
Beslommeringen zullen me voortaan bezwaren
Want zij vertroost me enkel voor een ogenblik.

Als mij de smart bespaard blijft van haar vroege dood,
Heb ik de zorg weer om haar een partij te vinden.
Ik had gedacht om in de bergen te gaan wonen
Maar dat wordt dus weer vijftien jaren later.